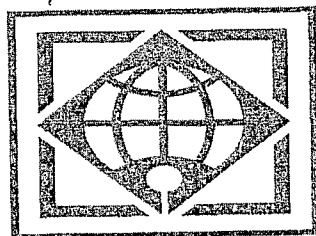

الله

الله

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی

IMAM KHOMEINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی - گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

فعالیت کارگری در ایران

از شهریور ۱۳۲۰ ش. تا نخست وزیری مصدق در اردیبهشت ۱۳۳۰ ش.

استاد راهنما:

دکتر حجت فلاح توتکار

استاد مشاور:

دکتر ذکراالله محمدی

نگارنده:

احمد عبیری

زمستان ۱۳۸۷

۳ / ۳ / ۱۳۸۸

کتابخانه اسناد و کتابخانه مرکزی
تیم مدیریت

۱۱۳۶۰۰

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

که مهرشان خورشید زندگی من است.

به عشق زندگی ام

همسر فداکارم

به پاس فداکاری، بردباری و همراهی اش.

سپاسگذاری:

درود بر آخرین فرستاده خداوند حضرت محمد مصطفی (ص) و خاندان پاک و مطهرش. بر خود لازم می‌دانم از زحمات تمام سرورانی که مرا آموختند به مصداق سخن حضرت علی (ع) سپاسگذاری کنم.

از زحمات تمام اساتید بزرگوار و عزیزم آقایان دکتر محسن بهشتی سرشت، دکتر محمد علی علیپور، دکتر ذکراالله محمدی و دکتر حجت فلاح توتکار، دکتر عبدالرفیع رحیمی، دکتر باقرعلی عادلفر، که در زمان تحصیل در دوران کارشناسی ارشد از شخصیت علمی‌شان بهره‌ها گرفته‌ام سپاسگذاری می‌کنم.

از آقای دکتر فلاح که از شخصیت علمی‌شان، هم در دوران کارشناسی و هم در دوران کارشناسی ارشد، بهره‌ها گرفته‌ام و در امر راهنمایی این پایان نامه زحمت کشیدند و طی دورانی که به انجام این پایان نامه مشغول بودم با راهنمایی‌های استادانه دلسوزانه خود مرا یاری و راهنمایی کردند، سپاسگذاری کنم.

از استاد ارجمندم آقای دکتر محمدی که در دوران تحصیل مرا بسیار آموختند و در امر مشاوره‌ی این پایان‌نامه قبول زحمت فرمودند و استادانه در انجام این پایان نامه مرا یاری کردند سپاسگذاری می‌کنم.

کارگر صنعتی در ایران از همان زمانهای آغازین شکل‌گیری‌اش در نیمه دوم حکومت قاجار، فعالیتهایی را برای دستیابی به شرایط و موقعیت بهتر شروع کرد. آنها با تشکیل اتحادیه‌های کارگری به موفقیت‌هایی دست یافتند. در دوران رضاشاه استبداد حاکم، مانع فعالیت کارگری شد، اما این امر نتوانست از اعتصاب کارگران صنعت نفت در سال ۱۳۰۸ ش. و پس از آن کارگران صنایع جدید در اصفهان جلوگیری کند. با سقوط رضاشاه و از بین رفتن استبداد حاکم، فعالیتهای کارگری و تشکیلاتی در کشور گسترش پیدا کرد. به سبب وقوع جنگ دوم جهانی؛ شرایط سخت زندگی؛ افزایش تورم و پائین بودن دستمزد، کارگران ناگزیر از انجام فعالیتهایی در جهت احقاق حقوق خود شدند. برای نخستین بار پس از سقوط رضاشاه، یوسف افتخاری اقدام به تشکیل اتحادیه کارگری کرد. حزب توده که تشکیل اتحادیه کارگری را برخلاف منافع متفقین می‌دانست و با آن مخالفت می‌کرد، با دیدن موفقیت‌های اتحادیه افتخاری برای بیرون راندن او از فعالیتهای کارگری اقدام به تشکیل اتحادیه کارگری کرد. اتحادیه کارگری حزب توده توانست پس از متحد کردن اتحادیه‌های کارگری، اتحادیه افتخاری را محدود کند. شورای متحده مرکزی و حزب توده با انتشار نشریاتی، در جهت آگاهی بخشی به کارگران نسبت به حقوق آنها اقدام کردند. اما سیاست‌هایی که در پیش گرفتند، همگام با منافع کارگران نبود. مخالفت با اعتصاب در دوران جنگ؛ استفاده ابزاری از کارگران در جهت سیاست‌های حزب توده؛ همگامی با بین‌الملل کارگری و اتحاد با جماهیر شوروی و خلاف‌کاریهای رهبران شورای متحده، سبب شد که به راحتی این تشکیلات کارگری آسیب‌پذیر شود. این تشکیلات در ابتدا به دست قوام سرکوب و پس از ترور ناموفق شاه به دست حکومت وقت غیر قانونی اعلام گردید. در این دوره فعالیت کارگری در مراکز صنعتی کشور صورت پذیرفت. آذربایجان، مازندران، اصفهان و خوزستان از مهمترین مراکز کارگری بود که اقدام به فعالیت کارگری کردند. در آذربایجان و مازندران فعالیت کارگری به شدت از حزب توده و شوروی خط می‌گرفت. در اصفهان وجود تقی فداکار مانعی در این امر بود. این مانع با انتخاب او به نمایندگی مجلس چهاردهم برداشته شد، اما این امر سبب انشعاب در این اتحادیه به دست فعالین کارگری شد که مخالف حزب توده بودند. در خوزستان شورای کارگری حزب توده موافق فعالیت کارگری در دوران جنگ نبود. با پایان گرفتن جنگ فعالیتهای شورا آغاز گردید و اعتصاب بزرگ تیر ۱۳۲۵ را سبب گردید. پس از آن فعالین کارگری سرکوب و زندانی شدند. از سال ۱۳۲۷ تا فروردین ۱۳۳۰ به جز چند اعتصاب در مازندران و تبریز، فعالیت چشمگیر دیگری مشاهده نمی‌شود. در سال ۱۳۳۰ اعتصابات کارگری شرکت نفت نشان داد که کارگران به تلاش برای دستیابی به حقوق خود ادامه می‌دهند.

کلید واژه: کارگر، اتحادیه کارگری، اعتصاب، صنایع جدید، حزب توده.

فهرست مطالب

عنوان.....صفحه

کلیات تحقیق.....۱

بخش اول: پیشینه فعالیت کارگری در ایران.....۲۷

فصل نخست: پیدایش کارگر صنعتی.....۲۸

فصل دوم: فعالیت کارگری از مشروطه تا آغاز حکومت پهلوی.....۴۱

فصل سوم: فعالیت کارگری در دوران رضاشاه.....۵۰

بخش دوم: اتحادیه‌های کارگری فراز و فرود.....۶۳

فصل نخست: اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور پس از سقوط رضاشاه.....۶۴

فصل دوم: اتحادیه کارگران و برزگران ایران.....۷۶

فصل سوم: اتحادیه کارگران حزب توده ایران.....۹۹

۱۸۲.....	فصل چهارم: اتحادیه‌های کارگری دولتی
۱۹۲.....	بخش سوم: فعالیت کارگری در مراکز صنعتی کشور
۱۹۳.....	فصل نخست: فعالیت کارگری در مناطق شمالی کشور
۲۲۶.....	فصل دوم: فعالیت کارگری در اصفهان
۲۵۹.....	فصل سوم: فعالیت کارگری در خوزستان
۲۹۴.....	نتیجه گیری:
۲۹۹.....	منابع و مأخذ:

کلیات تحقیق.

مقدمه:

بیان مسأله:

«فعالیت کارگری در ایران از سال ۱۳۲۰ تا سال ۱۳۳۰ش.»

کارگر صنعتی به عنوان یک طبقه اجتماعی، ریشه در جامعه سرمایه‌داری و صنعتی غرب دارد. با ورود ایران در عرصه اقتصاد جهانی و شکل‌گیری نخستین کارخانه‌های صنعتی و بخصوص پس از انقلاب مشروطه، این طبقه اجتماعی شکل می‌گیرد و رشد پیدا می‌کند. با وقوع انقلاب مشروطیت، نخستین فعالیتهای کارگری در ایران شکل می‌گیرد و اتحادیه‌های کارگری در ایران پا به عرصه فعالیت می‌گذارند و کارگران برای دست‌یابی به حقوق و شرایط کار بهتر به فعالیت می‌پردازند. با گسترش کارخانه‌های صنعتی در زمان رضا شاه این طبقه اجتماعی به تدریج گسترش پیدا می‌کند و تعداد آنها به صورت روزافزونی افزایش پیدا می‌کند، بطوریکه در پایان دوره رضاشاه بخش قابل توجهی از جمعیت فعال کشور را به خود اختصاص می‌دهند.

با سقوط رضا شاه و پیدا شدن آزادیهای نسبی، کارگران در بخشها و مراکز مختلف صنعتی کشور با توجه به سخت شدن شرایط زندگی و افزایش سرسام‌آور هزینه‌های زندگی، اقدام به فعالیتهایی با توجه به فضای بازی که در کشور شکل گرفته بود می‌کنند. این حرکتها در پی فضایی است که در کشور بوجود آمده است و بر اساس قانون اساسی کارگران هم مانند گروههای دیگر

اجتماعی می‌توانند برای احقاق حقوق خود تلاش کنند. این گروه اجتماعی به دنبال آگاهی یافتن از نقش خود در کسب حقوق خود با انجام اعتصابات در پی کسب خواسته‌های خود برمی‌آیند. فعالیت احزاب و گروه‌های مختلف سیاسی و بخصوص حزب توده هم در شکل‌گیری این آگاهی تأثیر دارد و کارگران را به تکاپو واداشته است.

در این پژوهش تلاش شده است که در ابتدا به بررسی وضعیت کارگران پس از سقوط رضاشاه پرداخته شود و نیز سخت شدن شرایط زندگی بر این گروه بیان گردد. همچنین شکل‌گیری اتحادیه‌های کارگری که در کشور بوجود می‌آید و نقش آنها در شکل دادن به فعالیتهای کارگران مورد بررسی قرار گیرد. اتحادیه کارگری حزب توده هم که در برخی موارد در پی استفاده سیاسی از این گروه اجتماعی بود، مورد توجه قرار گرفته. در آخر هم به بررسی فعالیت کارگری در مراکز صنعتی کشور پرداخته می‌شود.

پایان‌نامه‌ای حاضر در سه بخش و ده فصل تنظیم گردیده است. بخش نخست آن به بررسی پیشینه و شکل‌گیری فعالیت کارگری در ایران از آغاز تا سقوط رضاشاه پرداخته است. پیدایش طبقه کارگر صنعتی در اروپا پس از انقلاب صنعتی و در ایران و وضعیت کارگران در صنایع پیشه‌وری پیش از صنایع جدید و کارخانه‌های صنعتی، چگونگی فرایند تبدیل کارگر بخش کشاورزی به کارگر صنعتی از جمله موارد مطرح شده در فصل نخست از بخش نخست می‌باشد. در فصل دوم به فعالیت کارگران در ایران از مشروطه تا آغاز حکومت پهلوی و شکل‌گیری نخستین اتحادیه‌های کارگری و فراز و فرود این فعالیتها پرداخته شده است. در فصل سوم این بخش فعالیتهای کارگری کارگران در دوره رضاشاه و اعتصابات که در بخشهای صنعتی صورت گرفته و همچنین فعالیتهای گسترده‌ای که برای صنعتی کردن کشور در دوره رضاشاه صورت گرفته است، پرداخته شده است.

در بخش دوم که در حقیقت کار اصلی پایان‌نامه از این قسمت آغاز می‌شود، به بررسی شکل‌گیری و فعالیت اتحادیه‌های کارگری در دوره مورد نظر می‌پردازد. بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور پس از سقوط رضاشاه و شرایطی که از درون آنها احزاب سیاسی و اتحادیه‌های کارگری شکل گرفتند، گرایشهایی که در اتحادیه‌های کارگری بوجود آمد، از جمله

مباحث مربوط به فصل نخست از بخش دوم پایان‌نامه می‌باشد. در فصل دوم به بررسی اتحادیه کارگران و برزگران ایران که زیر نظر یوسف افتخاری، فعال کارگری در دوره رضاشاه، فعالیت می‌کردند پرداخته شده است. اتحادیه‌های کارگری وابسته به حزب توده که عبارت بودند از شورای مرکزی کارگران و شورای متحده مرکزی کارگران پس از وحدت اتحادیه‌های کارگری، در فصل سوم از بخش دوم مورد بررسی قرار گرفته است. اختلافات درون گروهی حزب توده برای تشکیل اتحادیه کارگری، سیاستهای حزب توده در رابطه با اعتصاب کارگران در دوران جنگ، اقدامات و فعالیتهای شورای متحده مرکزی کارگران و فعالیتهای سیاسی این شورا و سرکوب شورای متحده مرکزی توسط دولت احمد قوام، از جمله مباحث مطرح شده در این فصل می‌باشد.

در بخش سوم به فعالیت کارگری در مراکز صنعتی کشور پرداخته شده است. به لحاظ اینکه در این دوره کارخانه‌های صنعتی در برخی از مناطق کشور بیشتر متمرکز شده بود، به تبع کارگران کارخانه‌های صنعتی در این مراکز بیشتر حضور داشتند. این امر سبب شده بود که بیشترین فعالیتهای کارگری در این مراکز صورت بگیرد. به همین دلیل در بخش سوم به فعالیتهای کارگری که در این مراکز صورت گرفته است، پرداخته شده است. در فصل نخست این بخش به بررسی فعالیت کارگری در مناطق شمالی، یعنی آذربایجان و مازندران، پرداخته شده است. در استان آذربایجان به بررسی فعالیتهای کارگری در این استان در پیش از شکل‌گیری حکومت خودمختار آذربایجان و پس از تشکیل حکومت خودمختار آذربایجان و نقش کشور شوروی در این استان در رابطه با فعالیت کارگری، اشاره شده است. فعالیت کارگری در مازندران و مراکز صنعتی این منطقه تحت تأثیر شورای متحده مرکزی کارگران وابسته به حزب توده و فعالیتهای شورای متحده مرکزی کارگران و فعالیتهای کارگری مهاجران در این منطقه از جمله مباحث مطرح شده است. در فصل دوم به بررسی فعالیتهای کارگری در اصفهان پرداخته شده است. چگونگی بدست گرفتن قدرت اتحادیه کارگری اصفهان بدست فداکار و شیوه کار تقی فداکار در اصفهان و اختلافات او با حزب توده؛ برگزیده شدن او به نمایندگی مجلس و انشعاب در اتحادیه کارگران اصفهان، از جمله مباحث مطرح شده در این فصل می‌باشد. در فصل پایانی از بخش پایانی هم به بررسی فعالیت کارگری در خوزستان پرداخته شده

است. اعتصابات کارگری در سال ۱۳۲۵ش. و ۱۳۲۹ش. و ۱۳۳۰ش. از جمله مباحثی است که در این فصل به آن پرداخته شده است.

گردآوری اطلاعات و داده‌های تاریخی در رابطه با موضوع پایان‌نامه، از مراکز گوناگونی صورت گرفته است. این مراکز عبارتند از کتابخانه دانشگاه بین‌المللی حضرت امام خمینی (ره) در قزوین، کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران در شهر قم، کتابخانه و مرکز آرشیو نشریات مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر، کتابخانه وزارت امور خارجه، کتابخانه دانشگاه اصفهان و کتابخانه‌های شهرستان گلپایگان. ضروری می‌دانم از زحمات کلیه سرورانی که در این مراکز به ارائه خدمات به پژوهشگران می‌پردازند تشکر کنم. بویژه می‌بایست از زحمات آقای علیرضا ابادری در کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران قم و همچنین از زحمات آقای زمانی در بخش نشریات مجلس شورای اسلامی که صادقانه در جهت کمک به پژوهشگران تلاش می‌کنند، قدردانی کنم. در این کار مشکلاتی هم وجود داشت. وجود و تمرکز مراکز تحقیقاتی و پژوهشی در مرکز کشور، مشکلات مربوط به رفت و آمد و عدم دسترسی آسان به این مراکز، نبود برخی از این منابع در کتابخانه‌های مهم و همچنین همکاری نکردن برخی از دست‌اندرکاران را میتوان از جمله این مشکلات دانست.

در پایان ضروری می‌دانم که از سروران و اساتید عزیزم در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) آقایان دکتر فلاح و دکتر محمدی که در امر پایان‌نامه زحمت راهنمایی و مشاوره را برعهده داشتند، سپاسگذاری و قدردانی کنم. بویژه می‌بایست از زحمات دکتر فلاح که هم در دوره کارشناسی و هم در دوره کارشناسی ارشد از شخصیت علمی‌شان بهره‌ها گرفته‌ام و در انجام پایان‌نامه بخش مهمی از زحمت کار را به سبب راهنمایی‌های ارزنده و راهکارهای ارائه شده و همکاری صمیمانه‌شان، برعهده داشتند، سپاسگذاری و قدردانی ویژه‌ای داشته باشم. همچنین بر خود لازم می‌دانم که یک بار دیگر از اساتید عزیزم در دوره کارشناسی ارشد آقایان دکتر محسن بهشتی سرشت، دکتر محمدعلی علیپور، دکتر باقرعلی عادلفر، دکتر عبدالرفیع رحیمی تشکر و قدردانی کنم. همچنین از زحمات همسر عزیزم که در برگردان چکیده به زبان انگلیسی و ترجمه متون انگلیسی کمک کردند، تشکر نمایم. همچنین از زحمات سروران گرامی‌ام سرکار خانم ایزدی و آقای حسین حاتمی

که به سبب نبودنم در دانشگاه و بعد مسافت و اشتغال، کارهای اداری این پایان نامه را قبول زحمت فرمودند، قدردانی و سپاسگذاری کنم. در پایان هم از زحمات همکار عزیزم آقای حمیدرضا قبادی‌راد و دوست عزیزم آقای امین دشتی که در تهیه برخی از منابع موجود در کتابخانه دانشگاه اصفهان قبول زحمت کردند، قدردانی و سپاسگذاری کنم.

پرسش اصلی پژوهش:

وضعیت اقتصادی و اجتماعی قشر کارگر در فاصله سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰ چگونه بوده است؟

پرسشهای فرعی:

۱. کارگران چگونه توانستند از وضعیت خود آگاه شوند و در جهت احقاق حقوق خود تلاش کنند؟
۲. نقش حزب توده و اتحادیه کارگری وابسته به آن و دیگر اتحادیه‌های کارگری در فعالیتهای کارگری چگونه بوده است؟

فرضیات:

۱. پس از سقوط رضاشاه به سبب نابسامانی در اوضاع کشور طبقه کارگر دچار وضعیت نابسامانی به لحاظ اقتصادی بود و پس از جنگ این شرایط به سبب فعالیت کارگران در جهت احقاق حقوق خود، تغییراتی به سمت بهتر شدن صورت گرفت.
۲. بر اثر ایجاد فضای بازی که ناشی از سقوط حکومت رضاشاه صورت گرفت و شکل گیری احزاب گوناگون و بخصوص حزب توده که در این مسیر خود را پیشگام می‌دانست، مسائلی مطرح می‌شد که به آگاهی کارگران از وضعیت خود کمک کرد.

۳. حزب توده در این دوران در زمینه فعالیت کارگری با تشکیل اتحادیه‌های کارگری اقدام به دست گرفتن رهبری کارگران در جهت احقاق حقوق خود و البته اهداف سیاسی خودشان کردند.

روش تحقیق:

روش انجام تحقیق در این پایان نامه، به لحاظ تاریخی موضوع به صورت توصیفی تحلیلی خواهد بود. این روش با تأکید بر منابع اصلی، (اسناد، روزنامه‌ها و منابع دست اول و خاطرات، مورد استفاده در پایان نامه) انجام شده است. به طبع از شیوه کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. مراحل انجام کار عبارتند از: ۱) تهیه طرح اولیه و چارچوب کلی پایان نامه؛ ۲) شناسایی منابع و مآخذ پایان نامه؛ ۳) مطالعه و فیش‌برداری از منابع مذکور؛ ۴) دسته‌بندی فیشها؛ ۵) جرح و تعدیل فیشها؛ ۶) ویرایش و تکمیل چارچوب پایان نامه و فصول آن؛ ۷) تدوین پایان نامه.

پیشینه تحقیق:

در ارتباط با فعالیت کارگری در ایران چندین کتاب و مقاله به نگارش درآمده است. از جمله آنها می‌توان به کتاب عبدالصمد کامبخش بنام «شمه‌ای درباره تاریخ جنبش کارگری ایران (سوسیال دموکراسی انقلابی، حزب کمونیست ایران و حزب توده ایران)» اشاره کرد. این کتاب به بررسی تاریخ فعالیت‌های سوسیال دموکراسی ایرانیان و حزب کمونیست ایران و حزب توده می‌پردازد. هرچند این کتاب نام تاریخ جنبش کارگری را دارد، اما بیشتر به تاریخ حزب توده در دوره مورد نظر پرداخته است و در رابطه با جنبش کارگری جز یکی چند مورد که مورد استفاده قرار گرفته است، نکته درخور توجه دیگری در این ارتباط وجود نداشت. کتاب دیگری بنام «شوق یک خیز بلند» نوشته مشترک جلیل محمودی و ناصر سعیدی می‌باشد. این کتاب به بررسی فعالیت کارگری در ایران از پیدایش آن تا پایان دوره رضاشاه پرداخته است و در دوره مورد نظر وارد نشده است.

ویلم فلور (Willem Floor) محقق و پژوهشگر هلندی نیز در ارتباط با فعالیت کارگری در ایران کتابی بنام «اتحادیه‌های کارگری و قانون کار در ایران»، نوشته است. این کتاب هم به بررسی

وضعیت کارگران از سال ۱۲۷۹ تا ۱۳۲۰ ش. پرداخته است و وارد دوره مورد نظر نشده است. اما این کتاب برای پیشینه کارگری فعالیت کارگری بسیار ارزشمند است. کتاب دیگری که میتوان در این رابطه به آن اشاره کرد و در امر پیشینه تحقیق بسیار به کار آمد کتاب «اتحادیه‌های کارگری و خودکامگی» نوشته حبیب لاجوردی است. این کتاب به بررسی فعالیت کارگری در ایران از آغاز شکل‌گیری کارگر صنعتی تا سال ۱۳۴۴ ش. پرداخته است. یرواند آبراهامیان هم در کتابی بنام «مقالاتی در جامعه شناسی سیاسی ایران» مقاله‌ای بنام «قوت‌ها و ضعف‌های جنبش کارگری ایران»، دارد. این مقاله بطور مختصر به بررسی فعالیت کارگری در ایران پرداخته است. این مقاله هم به سبب در بر داشتن گزارشات خارجی‌ان مقیم ایران که شاهد فعالیت کارگری در این زمان بودند اهمیت دارد. اما نویسنده این کتاب فعالیت کارگری را فقط از آن شورای کارگری وابسته به حزب توده دانسته است و به دیگر فعالین کارگری توجهی نشده است. نویسنده در این مقاله به بررسی اعتصاب کارگران شرکت نفت پرداخته است و دیگر موارد را بطور کلی مورد بررسی قرار داده است و توجهی به دیگر کانونهای صنعتی کشور نداشته است.

نقد و بررسی منابع:

در جمع‌آوری و تدوین این پایان‌نامه از اسناد نشریات و منابع گوناگون استفاده شده است. افزون بر این منابع دست اول، تحقیقاتی هم که در در رابطه با تاریخ این دوره و مبحث مورد نظر مطالبی در خور توجه داشته‌اند و دارای ویژگی خاص و برجسته‌ای بوده است، مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در این قسمت در ابتدا به بررسی و نقد چند مجموعه سندی که مورد استفاده قرار گرفته است، پرداخته می‌شود. پس از آن به بررسی منابع دست اول این دوره و پس از آن به نشریاتی که مورد استفاده قرار گرفته است، اشاره می‌شود. در نهایت هم به بررسی یکی از کارهای تحقیقاتی پرداخته خواهد شد.

الف. مجموعه اسنادی منتشر شده:

۱) اسنادی از اتحادیه‌های کارگری (۱۳۲۱-۱۳۳۲ خورشیدی):

«اسنادی از اتحادیه‌های کارگری»، کتابی است شامل اسناد گوناگون و متنوعی از

اتحادیه‌های کارگری و همچنین فعالیتهای کارگری در کشور در دهه مورد نظر است. این مجموعه اسناد به کوشش محمود طاهر احمدی و توسط انتشارات سازمان اسناد ملی ایران و پژوهشکده اسناد در سال ۱۳۷۹ ش. منتشر شده است. این مجموعه شامل اسناد فعالیتهای کارگری در فاصله زمانی سالهای ۱۳۲۱ تا ۱۳۳۲ ش. می‌باشد. هر استانی که دارای فعالیتهای کارگری درخور توجهی بوده است و از مراکز صنعتی کشور به شمار می‌رفته است، در این مجموعه دارای اسنادی می‌باشد. از این مجموعه سند بیشتر در بخش سوم و فعالیت کارگری در مراکز صنعتی کشور مورد استفاده قرار گرفته است. اسنادی که مربوط به استانهای آذربایجان، اصفهان، خوزستان و مازندران که دارای بیشترین فعالیتها و مسائل کارگری بوده است، مورد استفاده قرار گرفته است. در این مجموعه اسناد بیشتر سندها مربوط به استان اصفهان بوده است. این استان در این دوره از بیشترین پویایی در زمینه فعالیت کارگری برخوردار بوده است. به همین سبب بخش عمده استفاده از این مجموعه اسناد، مربوط به این استان است. اسناد استانهای دیگر هم وجود دارد که خیلی از فعالیت کارگری درخور توجهی برخوردار نبوده است به همین خاطر هم مورد استفاده قرار نگرفته است.

۲) سندیکاهای کارگری حزب توده (رضاروستا):

«سندیکاهای کارگری حزب توده (رضا روستا)»، یکی از چند جلد مجموعه سندی است

که با نام چپ به روایت اسناد ساواک منتشر شده است. این مجموعه سند در برگزیده اسناد مربوط به رضاروستا دبیر شورای متحده مرکزی کارگران ایران وابسته به حزب توده می‌باشد که در سال ۱۳۷۹ ش. توسط مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات منتشر شده است. این مجموعه اسناد فقط اسنادی را در برمی‌گیرد که مربوط به رضا روستا دبیر شورای متحده مرکزی کارگران است و اولین نسخه سند آن مربوط به بهمن ماه سال ۱۳۲۳ ش. است. از این مجموعه اسناد در فصل دوم از بخش دوم که مربوط به اتحادیه کارگران وابسته به حزب توده می‌باشد، استفاده شده است. این اسناد مربوط به فعالیت رضا روستا در هنگام دبیری شورای متحده حزب توده بوده است که این شورا در زمان رونق فعالیت خود قرار داشته است. اسناد مربوط به دستگیری روستا توسط شهربانی و همچنین فعالیتهای رهبران شورا و حزب توده برای آزاد کردن روستا با کمک هیأتی که از سندیکاهای کارگری

جهانی در کشور حضور داشت، از جمله اسناد استفاده شده است. البته لازم به بیان این نکته هست که اسناد این کتاب بیشتر به فعالیت روستا پس از ممنوع شدن فعالیت شورای متحده و حزب توده است که در خارج از کشور بوده است که خارج از بحث مورد نظر می‌باشد.

۳) چاپ در ایران به روایت اسناد ساواک:

«چاپ در ایران به روایت اسناد ساواک» مجموعه سند دوجلدی از همان مجموعه ذکر شده بنام چاپ در ایران به روایت ساواک است که به بررسی اسناد مربوط به کادرهای حزب توده می‌پردازد، توسط مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات در پائیز سال ۱۳۷۳ش. منتشر شده است. این مجموعه سند به بررسی زندگی و سوابق و فعالیت‌های کادرها و فعالین حزب توده پرداخته است. تقریباً اسناد مربوط به تمام کادرهای مطرح حزب توده در این دو جلد سند آورده شده است. اسناد مربوط به فعالین عمده شورای متحده مرکزی کارگران ایران در این مجموعه سند وجود دارد. از این مجموعه سند در فصل دوم از بخش دوم مورد استفاده قرار گرفته است. در این قسمت یکی دو مورد از اسناد تقی فداکار، فعال عمده کارگری در اصفهان، مورد استفاده قرار گرفته است. افزون بر تقی فداکار، اسناد افراد دیگری همچون اردشیر آوانسیان، مهدی کی‌مرام و علی کباری هم وجود دارد. اما به سبب اینکه اسناد مربوط به این اشخاص بیشتر مربوط به اسناد پس از دوره مورد بررسی است، چندان در این پژوهش قابل استفاده نبود.

ب. منابع دست اول:

۱) خاطرات دوران سپری شده:

«خاطرات دوران سپری شده»، در برگزیده خاطرات و اسناد مربوط به یوسف افتخاری از کمونیست‌های قدیمی ایران و فعال کارگری است. این کتاب به کوشش کاوه بیات و مجید تفرشی در سال ۱۳۷۰ خورشیدی، توسط انتشارات فردوس در تهران منتشر گردیده است. یوسف افتخاری در این کتاب به ارائه خاطرات و اسناد خود از سی سال فعالیت خود، یعنی از سال ۱۲۹۹ تا ۱۳۲۹ش.

پرداخته است. او که فعالیت خود را در این زمینه به شکل جدی از دوران رضاشاه و شرکت نفت ایران و انگلیس در جنوب آغاز می‌کند. پس از اعتصاب معروف در شرکت نفت در سال ۱۳۰۸ ش. به زندان می‌افتد و تا سال ۱۳۲۰ ش. را در زندانهای رضاخان سپری می‌کند. پس از شهریور خورشیدی، و آزادی او از زندان اقدام به بنیان‌گذاری یک اتحادیه کارگری مستقل می‌کند. او که فعالیت‌هایش مورد توجه کارگران قرار می‌گیرد سرانجام با کارشکنیهای حزب توده مواجه می‌شود کم‌کم توسط آنها از میدان رقابت خارج می‌گردد.

از کتاب خاطرات دوران سپری شده در هر سه بخش پایان‌نامه، مورد استفاده قرار گرفته است. در بخش نخست که مربوط به فعالیتهای کارگری در دوره رضاشاه، و بیان اعتصاب معروف شرکت نفت، به این کتاب استناد شده است. در فصل نخست از بخش دوم به شکل ویژه‌ای از این کتاب استفاده شده است. به سبب نبود اطلاعات مربوط به اتحادیه کارگران و برزگران وابسته به یوسف افتخاری در دیگر کتابها و نشریات آن زمان که به فعالیت کارگری توجه داشته‌اند، این کتاب در این بخش بیشتر مورد استناد قرار گرفته است. تقریباً از بیشتر قسمت‌های کتاب در پایان‌نامه استفاده شده است. البته لازم به بیان این مطلب است که در دیگر فصل‌ها هم در بخش دوم و هم در بخش سوم این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است و مطالب ارزشمندی را هم بیان کرده است. تشکیل اتحادیه کارگران و برزگران؛ فعالیتهای اتحادیه در مازندران و تبریز؛ اختلاف درون اتحادیه کارگران و برزگران و تمایل به دوستان و یاران اصلی افتخاری به پیوستن به اتحادیه کارگری حزب توده؛ شرکت در اجلاس اتحادیه‌های جهانی کارگری در پاریس، از عمده‌ترین مباحثی است که از این کتاب در پژوهش پایان‌نامه استفاده شده است.

افتخاری بنا به گفته و تأیید بسیاری از فعالین این حوزه، حتی مخالفان او در حزب توده نماینده واقعی کارگران بوده است، زیرا که خود یک کارگری بوده که به فعالیت کارگری و آگاهی بخشی به کارگران، انسجام آنها و تلاش برای کسب حقوق آنها، اقدام می‌کرد. در ماجرای اعتصاب بزرگ شرکت نفت که در سال ۱۳۰۸ ش. روی داد، او از رهبران این اعتصاب بود، ضمن اینکه خود کارگر شرکت نفت هم بود. افتخاری از رهبران راستین کارگری بود که خود به کارگری هم پرداخته بود. تفاوت او با دیگر کارگران در این بود که او از جایگاه خودش به عنوان یک کارگر آگاه بود و

این آگاهی هم در نتیجه دانش‌آموختگی وی در دانشگاه زحمتکشان شرق (KUTV) در مسکو بوده است. خاطرات دوران سپری شده خاطرات یک فعال کارگری است که هدفش از فعالیت و مبارزه برای کارگران، تلاش برای بهبود زندگی آنها است. او در این راه خود را درگیر مسایل «بین‌الملل پرولتری» نمی‌کند و فقط به فکر کارگران در جهت منافع ملی آنان است.

کتاب دوران سپری شده در عین حال که برای دانستن فعالیت کارگری در دوره مورد نظر کتاب ارزشمندی است، اما دارای نقایصی هم است. شاید بتوان مهمترین نقطه ضعف را در فاصله زمانی حوادث و خاطرات با زمان نگارش و بیان آنها دانست. این فاصله زمانی سبب شده است که بسیاری از حوادث و ماجراها بیان نشود و در اثر گذشت زمان دچار فراموشی شده باشد. تاریخ رویدادها در این خاطرات بیان نشده است. مطالب زیادی بیان گردیده است اما بندرت زمان آن رویدادها بیان گردیده است. این امر خود سبب مشکلاتی برای پژوهش می‌شود. نکته دیگر اینکه گاه‌ا تاریخ برخی از رویدادها هم به اشتباه بیان شده است. به عنوان نمونه می‌توان به تاریخ درگیری میان کارگران اتحادیه کارگران و برزگران که در جشن روز کارگر در باغی در شمال تهران بودند با رهبران و کارگران شورای متحده مرکزی اشاره کرد. در حالیکه نشریات و منابع آنرا در سال ۱۳۲۳ ش. بیان کرده‌اند، افتخاری آنرا در سال ۱۳۲۵ ش. آورده است.

۲) رفقای بالا:

«رفقای بالا»، نام کتابی است که بیشتر مطالب آن بصورت خاطرات خود نویسنده بیان گردیده است. نویسنده کتاب منوچهر کی‌مرام است و در سال ۱۳۷۴ ش. در تهران توسط انتشارات شب‌اویز منتشر شده است. منوچهر کی‌مرام فرزند مهدی کی‌مرام از فعالین قدیمی جنبش کمونیستی در ایران است. مهدی کی‌مرام برای نخستین بار اتحادیه کفاشان تهران را در سال ۱۳۰۰ ش. تشکیل داد. منوچهر کی‌مرام در خانواده‌ای بزرگ شد که از همان آغاز دوران کودکی با اندیشه‌های کمونیستی آشنا شده بود. برادران و خواهران وی در دوران فعالیت حزب توده از توده‌ایهای فعال بودند. منوچهر کی‌مرام در آغاز شکل‌گیری حزب توده در پایان دوران نوجوانی و آغاز دوران جوانی بود. او در این